

Araştırma Makalesi/ Research Article

Osmanlı Ordusu İçin At Yetiştirilmesi: Kütahya Hara-yı Hümâyûnu

Emine Gedik* - Arif Kolay*

(ORCID ID: 0000-0002-4013-2820 - 0000-0002-9315-1208)

Makale Gönderim Tarihi
16.08.2023

Makale Kabul Tarihi
02.09.2023

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Gedik, E. - Kolay, A., "Osmanlı Ordusu İçin At Yetiştirilmesi: Kütahya Hara-yı Hümâyûnu", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan): 2548-2582.

APA: Gedik, E. - Kolay, A. (2023). Osmanlı Ordusu İçin At Yetiştirilmesi: Kütahya Hara-yı Hümâyûnu. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2548-2582.

Öz

Osmanlı Devleti'nde askerî amaçlı at yetiştiriciliğinin yapıldığı sınırlı sayıdaki merkezlerden birisi de Kütahya Kışlası'dır. Zira Kütahya Kışlası hayvanların barınma, bakım ve beslenmeleri için uygun şartlara sahiptir. Bu nedenle, Kırım Harbi (1853-1856) bitiminden hemen sonra, satın alma yoluyla tedarik edilen yabancı ırk atlardan mürekkep olan iki süvari birliği, Kütahya Kışlası'na yerleştirilmiştir. Nitekim bu olay, Kütahya'da ordu için at yetiştiriciliğinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Harbi'nde (1877-1878) yaşanan hayvan eksikliğinin harbin kaybedilmesinde

* Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, emine_gedik43@hotmail.com.

PhD. Candidate, Kutahya Dumlupınar University, Graduate School of Education, Department of History, Turkey.

* Doç. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, arif.kolay@dpu.edu.tr.

Assoc. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Turkey.

büyük bir etken olması, orduya yeterli ve nitelikli hayvan sağlanması için yeni çözümlerin aranmasına sebep olmuştur. Nitekim Seraskerlik makamının uhdesinde, hayvan yetiştirme ve cinslerinin ıslah edilmesi amacıyla modern haraların teşekkülüne karar verilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak haraya dönüştürülen Çifteler Çiftliği (1888), örnek alınarak, Kütahya'da bulunan askerî çiftlik de hara olarak yapılandırılmıştır. Kütahya Harası'nda, özellikle top arabalarının çekilmesi gibi ağır yüklerin taşınmasında kullanılan çeki atları yetiştirilmiştir. Macar ve Avrupa kökenli soğukkanlı ırklara mensup bu atlar; iri ve ağır vücutlu, gelişmiş kaslara sahip, çifte sağrılı, paçalı ve sakin mizaçlıdır. II. Meşrutiyet'ten sonra, Kütahya Harası da diğer haralarla aynı akıbeti paylaşarak büyük badireler atlatmış, kimi zaman faaliyetlerini durdurma noktasına gelmiştir. Kütahya Harası; herşeye rağmen Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar askerî çatı altında, yetiştirdiği hayvanların önemli bir kısmını korumuş ve sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarabilmiştir.

Bu çalışmada Kütahya'da askerî amaçlı at yetiştiriciliğinin başlangıcı, askerî bir at çiftliğinin Hara-yı Hümâyûn'a dönüşüm süreci ve Hara-yı Hümâyûn'un faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada; Osmanlı arşiv belgeleri ve alan yazını ile ilgili eserlere başvurulmuş ve nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya Kışlası, Kütahya Harası, Çifteler Harası, Askerî Çiftlik, Macar Atları, Kadana/Katana

Horse Breeding for the Ottoman Army: Kutahya Hara-yı Humayunu

Abstract

Kütahya Barracks is one of the few centers where horse breeding for military purposes was carried out in the Ottoman Empire. Because Kütahya Barracks has suitable conditions for the shelter, care and feeding of animals. Therefore, right after the end of the Crimean War (1853-1856), two cavalry units consisting of foreign breed horses procured through purchase were placed in the Kütahya Barracks. As a matter of fact, this event formed the starting point of horse breeding for the army in Kütahya. The fact that the lack of animals in the Ottoman-Russian War (1877-1878), or in other words, the lack of animals in the 93 War, was a major factor in the loss of the war, led to the search for new solutions in order to provide sufficient and qualified animals to the army. As a matter of fact, under the responsibility of the Serasker office, it was decided to form modern stud farms in order to raise animals and improve their breeds. In this context, the military farm in Kütahya was structured as a stud farm, taking as an example the Çifteler Farm (1888), which was first converted into a stud farm. In Kütahya Stud Farm, drawbar horses, which are used to transport heavy loads such as towing cannon carts, were raised. These

horses belong to cold-blooded breeds of Hungarian and European origin; He has a large and heavy body, developed muscles, double rump, long legs and calm temperament. II. After the Second Constitutional Monarchy, Kütahya Stud Farm shared the same fate with other stud farms and survived great hardships and sometimes came to the point of stopping its activities. Kütahya Stud Farm; Despite everything, he preserved a significant part of the animals he raised under the military roof until the collapse of the Ottoman Empire, and then transferred them to the newly established Republic of Turkey.

In this study, the beginning of military horse breeding in Kütahya, the transformation process of a military horse farm into Hara-yı Hümâyün and the activities of Hara-yı Hümâyün were tried to be revealed. In the research, Ottoman archival documents and works related to the literature were consulted and content analysis, one of the qualitative research methods, was used.

Keywords: Kütahya Barracks, Kütahya Stud Farm, Çifteler Stud Farm, Military Farm, Hungarian Horse, Kadana/Katana.

Giriş

Osmanlı Ordusu, başlangıçtan itibaren ağırlıklı olarak atlı kuvvetlerden oluşmaktadır. At bir ordunun harekât kabiliyetini ve gücünü belirleyen unsurların başında gelir. Bu nedenle ordunun iyi atlara sahip olması, savaşların kaderini etkileyebilecek kadar önemlidir. Osman Gazi döneminde Rumeli serhatlarında yapılan fetihlerde Akıncılar kullanılmıştır. Daimî ordunun garnizonları içinde yer almayan akıncılar, düşman üzerine yıldırım harekâtı yaparak büyük başarılar kazanmışlardır. Akıncıların bu kadar hızlı ve etkili olmalarının sebebi, çok uzun mesafeleri kısa sürede gidebilecek şekilde yetiştirilmiş, iyi eğitilmiş mükemmel atlara sahip olmalarıdır. 1595 senesinde Veziriazam Koca Sinan Paşa'nın, Eflak Prensi Mihal'e yenildiği muharebede (Köprü Başı), çok sayıda akıncıyla birlikte yüz bin kadar at da telef olmuştur. Bu savaştan sonra bir daha akın atları yetiştirilemediği için Akıncı Teşkilatı'nın dağılmış olması, ordu için atın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde ordu hizmetlerinde kullanılacak atlar ile yük nakli için kullanılan deve, katır, vb. hayvanlar saraya bağlı olarak faaliyet gösteren "Hayvanat Ocakları" tarafından

yetiştirilirdi¹. Hayvanat Ocaklarına, at sürüsü anlamına gelen “Yund”² kelimesine istinaden “Yund Ocakları” da denilmekteydi. Klasik çağda Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan en önemli atlı birlikler (süvariler) tımarlı sipahilerdir. Ordunun sayıca en kalabalık grubunu oluşturan tımarlı sipahiler, tasarruf ettikleri topraktan elde ettikleri gelir karşılığında at ve silahlarını kendileri temin etmektedir. Dolayısıyla tımar sistemi, hazineye yük olmadan her an harekete hazır büyük bir süvari (hafif) gücünün temerküz etmesine olanak vermiştir. Bu bağlamda Tımarlı sipahiler için en iyi atlar yetiştirilmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesini gezen Habsburg elçisi Busbecq , her Türk sipahisinin; Kapadokya, Arap ya da en soylu at cinslerinden birisine sahip olduğunu belirtmektedir³.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde eski gücünü kaybeden devletin, bütün kurum ve kuruluşlarında ortaya çıkan çöküntü, orduyu ve askerî sistemi de etkilemiştir. Nihayet II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla Avrupa usulünde yeni bir ordu kurulmuştur⁴. Tanzimat’la birlikte çoktan bozulan ve eskisi gibi işlemeyen tımar sisteminin de kaldırılmasıyla, tımarlı sipahiler tarafından at temini ve yetiştirilmesine son verilmiştir. Yeni tesis edilen ordunun atları, halk tarafından asırlardır geleneksel yöntemlerle yetiştirilen yerli hayvanlardan satın alınarak temin edilmeye başlanmıştır⁵. Ayrıca, ordunun ihtiyaç duyduğu hayvanları kendisinin yetiştirmesi amacıyla hassa arazileri üzerinde askerî çiftlikler kurulmaya başlanmıştır⁶. Bu bağlamda 1824 senesinde Askeriye’ye tahsis edilen Çifteler Çiftliği bu çiftliklerin en eski ve önemli örneğini oluşturmaktadır⁷.

¹ İhsan Abidin Akıncı, *Osmanlı Atları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2017, s.49. Ayrıca; M. Nurettin Aral, *Türkiye’de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi* (1923-1931), Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1974, s. 21.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011, s. 1366.

³ Erhan Afyoncu, “Sipahi”, *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 256.

⁴ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 9.

⁵ Aral, a.g.e. ; s. 21.

⁶ BOA, KK. d.7472.

⁷ BOA, BEO. 3991/299251.

Kütahya’da Hara-yı Hümâyûn Tesisine Giden Süreç

XIX. yüzyılda devletin içinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve idarî durum askerin lojistik ihtiyaçlarının başında gelen at temini konusunda sıkıntı yaşanmasına sebep olmuştur⁸. Osmanlı ordusunun hayvan varlığında giderek artan eksikliğin yol açtığı sıkıntılar Kırım Harbiyle (1853-1856) birlikte gözle görülür bir hale gelmiştir. Harpte cepheye vurularak ölen atların yanında, hastalık ve açlık nedeniyle de çok sayıda hayvanın telef olması, ordunun sahip olduğu hayvan sayısını daha da azaltmıştır. Yalnız Varna’da ortaya çıkan kolera salgınında, çok sayıda insanla beraber binlerce hayvan kaybedilmiş, sadece nakliye gemilerine yüklenemediği için beş bin civarında at açlıktan ölmek üzere geride bırakılmıştır⁹.

Kırım Harbi sonrasında müttefiklerin kullanmak için cepheye getirdiği atlar, Osmanlı Devleti tarafından satın alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde ordunun ihtiyacını karşılamak için Avrupa ülkelerinden at ithal edilmesi daimi bir uygulama haline dönüşmüş, ordu birliklerinde ağırlıklı olarak yabancı ırk atlar yer almaya başlamıştır¹⁰. Ordu mevcudunda ilk defa bu kadar çok sayıda yabancı ırk atın girmesi, ordunun kendi ihtiyacını karşılamak üzere iyi cins atların yetiştirilmesi için de bir fırsat sağlamıştır. Ortaya çıkan bu imkânla birlikte, askerî birliklerde at yetiştirilmesiyle ilgili çabaların hızlandığı görülmektedir. Satın alınan yabancı ırk atlar, hayvan yetiştirmeye müsait şartlara sahip askerî birliklere gönderilmiştir. Bu kapsamda askerî idarede ordu için at yetiştirilen önemli bir çiftlik olan Çifteler Çiftliği’ne de üç süvari bölüğü gönderilmiştir¹¹. Çifteler Çiftliği’ne aynı anda çok miktarda atın gelişi, hayvanların barınacakları yer ve bakımlarıyla ilgili sıkıntı yaşanmasına yol açmıştır. Bu nedenle Kırım’dan getirilen süvari bölüklerinden ikisi, hayvan yetiştirilmesi için uygun şartlara sahip bulunan Kütahya Kışlası’na gönderilmiştir. Bu olay Kütahya Kışlası’nda askerin ihtiyacı için hayvan yetiştirilmesinin başlangıcı olmuştur.

⁸ Aral, a.g.e. ; s. 29.

⁹ Mehmet Çetin, Recep Kök. “Kırım Savaşı’nda Müttefik Orduların İkmali”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, Sayı 39, s. 818.

¹⁰ Seda Tan, *Osmanlı Devleti’nde At Yetiştiriciliği (1848-1918)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya 2015, s. 243.

¹¹ Akıncı, a.g.e., s. 305.

Kırım Harbi'nin sona ermesinden hemen önce Aralık 1855 tarihinde Topçu Binbaşı Mustafa Efendi'nin Çifteler Çiftliği müdürü olarak tayin edildiği görülmektedir¹². Kırım Harbi 1856 Mart ayında sona ermiştir¹³. Tokatlı Ahmed Bey, Harbin bitişinden sonra üç süvari bölüğü ile beraber Çifteler Çiftliği'ne gelmiştir. Dolayısıyla Ahmet Bey Çiftliğe geldiğinde, çiftlik müdürü Topçu Binbaşı Mustafa Efendi'dir¹⁴. 1859 ila Eylül 1861 tarihleri arasında çiftliğin müdürü Miralay Nazif Bey'dir¹⁵. 1862 Haziran ayı itibarıyla, satın alınan atları Kırım'dan çiftliğe getiren Hassa-yı Orduyu Hümâyûn Redif Miralay Tokatlı Ahmet Bey'in, Çifteler Çiftliği müdürlüğüne getirildiği görülmektedir¹⁶. Tokatlı Ahmed Bey, Kırım'dan getirilen atların yetiştirilmesine nezaret edecek kadar on üç senelik bir süre -müdürlük öncesi ve müdürlüğü dâhil- Çifteler'de görev yapmıştır¹⁷.

Köksal, İhsan Abidin Akıncı'yı kaynak göstererek Ahmet Bey'in, Kütahya'ya bir süvari bölüğü bıraktığını, müdür olduktan sonra da Kütahya'da bırakılan bu süvari bölüğünün Çifteler'e kaydırıldığını söylemektedir¹⁸. Ancak Akıncı, Kütahya Kışlası'na iki süvari bölüğü bırakıldığını belirtmektedir. Ayrıca Ahmet Bey'in müdür olmasından sonra Padişah'tan rica ile Çifteler'e getirttiği süvari bölüğünün, Kütahya'dan geri çekilmiş olduğuna dair bir kayıt da bulunmamaktadır¹⁹. Ayrıca, belgelerde Kütahya Kışlası'nda yapılan yetiştiricilik faaliyetlerinde başarı sağlandığı, ordu için daha çok yerde ve daha fazla cins at yetiştirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir. O nedenle, Kütahya'daki süvari bölüğünün Çifteler'e geri çekilmiş olması; yaygınlaştırılması ve geliştirilmesine uğraşılan yetiştiricilik faaliyetlerinin

¹² BOA, İ. DH. 335/21984.

¹³ Kemal Beydilli, "Paris Antlaşması", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 171.

¹⁴ BOA, İ. DH. 335/21984.

¹⁵ BOA, MVL. 614/62; BOA, A.MKT. UM. 132/16.

¹⁶ BOA, A. MKT. NZD. 426/79.

¹⁷ BOA. İ. DH. 598/41664.

¹⁸ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümâyunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), s. 357. (333-365).

¹⁹ Akıncı, a.g.e., s. 305.

sekteye uğratılmasına neden olacağından dolayı çok olası görünmemektedir²⁰.

Tanzimat'tan sonra tesis edilen Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, ordu ve askeri ilgilendiren konularda yetkili bir danışma kurulu olarak görevlendirilmiştir. 1863 senesinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin hususi görevleri ve idarî yapısını düzenleyen bir Nizamname yayınlanmıştır. Yapılan bu düzenlemeye göre; askerin ihtiyacı olan her türlü mal temini yanında ordu için stratejik bir önemi bulunan hayvan ihtiyacının karşılanması da bu meclise bağlı Levazım-ı Askeriye Şubesi'nin görevleri arasında bulunmaktadır²¹. Bu görevin yerine getirilebilmesi amacıyla Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, asker için at yetiştirilmesi amacıyla daha fazla yerde yeni çiftlikler kurulması ve mevcut çiftliklerde daha fazla at yetiştirilmesi yönünde bir karar almıştır²². Bu nedenle Çifteler Çiftliği Müdürü Miralay Ahmed Bey'in, çiftliğin gelişimi ve çiftlikte yapılan hayvan üretimi hakkında hazırladığı raporu orduya at temininden sorumlu olan Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye sunduğu görülmektedir. Bu raporda; tek tek belirtilmeden Kütahya'nın da yer aldığı Çifteler Çiftliği'nin diğer şubelerinde yapılan; kısrak, aygır ve karasığır yetiştiriciliği ile ilgili faaliyetler ve çiftliğin gelişmesi hakkında genel bilgiler verilmektedir²³. Raporda Ahmed Bey, Çifteler Çiftliği'nin süvari alaylarının at ihtiyacının karşılanması bakımından önemli bir yere sahip olduğunu önemle vurgulamaktadır. Bu açıklamalardan sonra Çifteler'e bir süvari bölüğü daha gönderilmesi ile ilgili talebi son derece anlaşılır görünmektedir.

Kırım Harbi sonrası Kütahya Kışlası'nda süvari bölüklerinin iskân edilmesi; at yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması amacıyla olabileceği gibi atların barınma ihtiyaçlarının karşılanması için düşünülmüş geçici bir çözüm de olabilir. Bu ihtimallerden hangisi olursa olsun, Kütahya Kışlası'ndaki şartların hayvan yetiştirmeye uygunluğu ve yetiştiricilikte başarı sağlanması, ilerleyen dönemlerde olaya farklı bir boyut

²⁰ A. MKT. NZD. 426/79.

²¹ Cevat Aksu, *Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 41.

²² Tan, a.g.t., s. 14.

²³ BOA, İ. DH. 508/34620.

kazandıracak ve süvari bölüklerinin gelişi, Kütahya'da bir Hara-yı Hümâyûn tesisine giden sürecin başlangıcını teşkil edecektir.

Kütahya Kışlasındaki Ahırlar

Osmanlı Ordusunda Redif Teşkilatı'nın kuruluşu ile birlikte, Kütahya'da da Redif Taburları oluşturulmuş ve 1840 senesinde bir Redif Kışlası inşâ edilmiştir. Kütahya'daki kışlada piyade ve süvari birlikleri olmak üzere, iki bin beş yüz civarında askerden oluşan üç tabur bulunmaktadır. Daha sonraki dönemde kışlada topçu birlikleri de yer almıştır. Önemli sayıdaki bu asker için farklı hizmetlerde kullanılmak üzere çok sayıda at ve hizmet hayvanı kullanılmaktadır²⁴. Kütahya'da süvari askerlerinin ihtiyacına göre hayvan satın alınarak, kışlada mevcut askerin sayısı oranında hayvanın bulundurulmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır²⁵.

Kütahya Redif Kışlası'nda kışla ile birlikte başlangıçta bir ahır inşâ edilmemiştir. Askerlerin hayvanları XVIII. yüzyılda yapılan eski kışlanın ahırlarında muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Ancak eski ahırların zaman içinde daha da harap olarak kullanılamaz hale gelmesi üzerine, askerler ve hayvanlar zor durumda kalmıştır. "Asâkir-i Şahanenin sefaletten kurtarılması için" yeni ahırların inşası gerekmektedir. Kışla içerisine dört bölük süvari, bir bölük topçu ile diğer subay ve askerlerin hayvanlarının barınmasına yetecek büyüklükte bir ahır inşâ edilmesine karar verilmiştir. 30 Ağustos 1844 (H. 15 Şaban 1260) tarihinde Kütahya Belde Meclisi, inşâ edilecek ahırlar için gerekli malzemelerin, miktar ve fiyatlarını tespit etmek üzere toplanmıştır. Asâkir-i Nizamiye Miralayı Azmi Bey, Tahir Paşa ve yetkili diğer askerler de bu toplantıda hazır bulunmuştur. Ahır inşaatının toplam maliyetinin belirlenmesi amacıyla öncelikle, inşaatta kullanılacak her malzemenin fiyatı -belde rayicine göre- tespit edilmiştir. Daha sonra belirlenen fiyatların gider defterine kalem kalem yazılması suretiyle inşaatın toplam maliyeti hesaplanmıştır.

²⁴ Emine Gedik, *Arşiv Belgelerine Göre Kütahya Redif Taburu ve Redif Kışlası*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Kütahya 2015, s. 94.

²⁵ BOA, HAT, 1620/24.

Belirlenen inşaat malzemeleri içinde duvar ve çatının yapımında kullanılmak üzere; taş, kum, kerpiç, gerenli (killi)toprak, kireç vb. malzemeler yer almaktadır. Yapının ahşap kısımları için; tahta, dört köşe direkleri, yuvarlak taban kirişi, makaslar için kiriş, makas kösesinden ağaç, yuvarlak makas direkleri, yemlik için tahta, kaburgalık ve yemlik için yaslama ağacından oluşan çeşitli ahşap malzemelerin olduğu görülmektedir²⁶. Ayrıca inşaat harcının karılması için işçilerin kullanılacağı; mısır, kazma, kürek ve çamur teknesi gibi malzemelerin de satın alındığı görülmektedir. Ahırın iç düzenlemesi için satın alınacak malzemeler arasında ise; hayvanların bağlanması için kullanılacak halkalar, ayaklarına bağlanacak bağlar, eyerlerin konulması için raf yapımında kullanılacak alet edevat vb. malzemeler listelenmiştir. Ayrıca ahırların havalandırılması için iki yana açılabilen pencereler de inşaat malzemeleri arasında yer almaktadır²⁷. Ahır inşaatı için gider defterine kayıtlı malzemenin toplam maliyeti; 55 bin 949 kuruş olarak hesaplanmıştır²⁸.

Ahır inşa edilirken aynı zamanda kışlada ihtiyaç duyulan bazı tamiratların da yapılması düşünülmektedir. Kütahya'da Kasım ayının dahi çok yağmurlu ve karlı geçmesi nedeniyle, Ağustos ayı sonunda, henüz yağışlar başlamadan kışla tamiriyle birlikte, ahır inşaatının da tamamlanması istenilmiştir²⁹. Ancak yaz ayında yalnız kışla tamiri yapılabilmiş ve sonbaharın gelişiyile “diğer senelere göre daha ziyade olduğu” belirtilen bir kışın başlamasıyla, ahırların istenilen zamanda yetiştirilemeyeceği anlaşılmıştır³⁰. 1845 senesi baharı ile birlikte, Kütahya Redif Kışlası içerisinde iki yüz seksen beş baş atın barınabileceği büyüklükte bir ahırın yapımına başlanması kararlaştırılmıştır³¹.

Kütahya Kışlası'nın tamir edilmesi ve ahırların yapılması ile yalnız Kütahya'daki askerin değil, Karahisâr'da ikamet eden üç bölük süvari askerinin de barınma probleminin çözülmesi düşünülmüştür. Kütahya'daki tamir ve ahır inşaatlarının tamamlanmasından sonra,

²⁶ BOA, C. AS. 855/36607/7.

²⁷ BOA, C. AS. 855/36607/2-6.

²⁸ BOA, C. AS. 855/36607/5.

²⁹ BOA, C. AS. 855/36607/1.

³⁰ BOA, C. AS. 855/36607/4.

³¹ Gedik, a.g.t., s. 94.

Karahisâr'daki süvari bölüklerinin de geçici olarak Kütahya Kışlasına gönderilmesi gündeme gelmiştir. Bundan dolayı; daha önce kışlaya bitişik olarak yapılması düşünülen ahırların yerine, daha büyük ve kışladan ayrı bir ahır inşa edilmesi yönünde bir karar değişikliğine gidilmiştir. Ahırların yapımı için, kışlanın arka cephesinde kalan ve kademeli olarak yükselen arazi seçilmiştir. Aynı zamanda ahırların alacağı hayvan kapasitesi de artırılarak, üç yüz otuz hayvan olacak büyüklükte bir ahır yapılması uygun görülmüştür. Ahırların; ileride ihtiyaç duyulması halinde, birkaç yüz hayvan daha alacak şekilde ilaveye imkân tanıyacak biçimde planlanarak yapılması da önemle vurgulanmaktadır³².

Ahırların yapımı, 7 Ekim 1845 (H. 5 Şevval 1261) tarihinde tamamlanmıştır. Ahırlar için daha önce belirlenen 55 bin 949 kuruşluk bütçe aşılmış ve 79 bin 989 kuruş 20 paralık bir maliyetle inşa edilmiştir. Ahır inşaatı için kullanılan malzeme ve yapılan harcama tutarlarının ayrı ayrı kaydedildiği masraf defterine bakıldığında; ahırların inşâ maliyetinde 24 bin 40 kuruşluk artış olduğu görülmektedir. Bu artış, ahırların daha önce planlanan ölçekten daha büyük olacak şekilde yapılmasından kaynaklanmıştır³³. Ahırlar; sonradan alınan karar gereğince; zirâ-ı mi'mârî veya bina arşını³⁴ da denilen ve yaklaşık 75 cm'ye karşılık gelen bir ölçüye göre; on zirâ (yani yaklaşık 7,5 metre) daha ilave edilerek inşâ edilmiştir³⁵. Ahır planlarının değiştirilerek daha büyük olarak inşâ edilmesiyle alacağı hayvan kapasitesinin de artacağı ve iki yüz seksen beş baş at yerine üç yüz otuz baş hayvan alacağı belirtilmektedir.

Ancak bir başka belgede; tamamlanan ahırların daha büyük olarak inşâ edilmesine karşılık, 285 baş hayvanı barındıracağı belirtilmiştir. Tezat gibi görünen bu durumun sebebi; büyük bir ahır yapılmış olmasına karşın, ayrı bir samanlığın inşâ edilmemiş olmasıdır. Çok sayıda hayvan için oldukça büyük miktarlara ulaşan kışlık saman ve yemin saklanabileceği bir samanlık bulunmamaktadır³⁶. Hayvanların kış boyu

³² BOA, İ. DH. 92/4600; BOA, C. AS. 855/36607/4.

³³ BOA, C. AS. 433/18021/1-2.

³⁴ Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 412.

³⁵ BOA, C. AS. 433/18021/3.

³⁶ BOA, C. AS. 855/36607/4.

beslenmesi için gerekli olan arpa, yulaf, saman vb. kışlık yemlerin yaz mevsiminden hazırlanması ve bozulmayacak şekilde depolanması gerekmektedir. Bu amaçla genellikle yapıldığı gibi; hayvan yemlerinin saklanması için ahırların bir bölümünün saman ve yemlerin saklanması için ayrıldığı düşünülmektedir. Ayrıca hayvanlar için gereken boyunduruk, eyer, nal, koşum kayışları, vb. malzemelerin de kullanılmaya hazır bir şekilde ve hayvanların yakınında bulundurulması gerekmektedir. Yüzlerce hayvana gereken pek çok malzemenin korunması için de ayrı bir yere ihtiyaç olacaktır. Ancak bu malzemelerin konulması için bir depo da bulunmamaktadır. Bu durumda yapılan ahırların bir bölümünün samanlık ve depo olarak kullanılması kaçınılmazdır. O halde yapılan ahırların bir bölümü samanlık ve depo olarak ayrılmıştır. Samanlık ve depo olarak kullanılan kısımların muhtemelen aynı çatı altında yer aldığı ve istendiğinde ahır olarak kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Bu takdirde, ahırların yalnız hayvan barındırıldığı, saman ve malzeme konulmadığı takdirde; üç yüz otuz hayvan alacak kapasiteye sahip olduğu söylenebilir.

Fotoğraf 1: Sağ üst köşede yer alan doğu - batı uzantılı yapı kışlanın ahırlarıdır.

Kışlanın ahırları, panoramik bir Kütahya fotoğrafında görülebilmektedir. Fotoğrafçı Guillaume Berggren, Goltz Paşa ile birlikte, 1888-1890 tarihleri arasında Batı Anadolu Demiryolu güzergâhı üzerinde dolaşarak pek çok Anadolu şehrini gezmiş ve çeşitli fotoğraflar

çekmiştir³⁷. Muhtemelen bu seyahatleri sırasında geldiği Kütahya'da çektiği panoramik fotoğrafta, Redif Kışlası da yer almaktadır. Fotoğrafta; kışlanın güneyinde bulunan yükselti üzerinde, doğu-batı uzantılı olarak yer alan ahırlar rahatlıkla görülebilmektedir. Kışla binasının arka tarafında bulunan bu ahırlar, XIX. yüzyılın sonlarında yıkılmıştır. 1900 senesinde ahırların bulunduğu yere Askerî Depo (Mahfel) ve Askerlik Şubesi binaları yapılmıştır³⁸.

Kışlanın ahırları tarihe karışmış olsa da ismi Kütahya'nın bir mahallesinde yaşamaya devam etmiştir. Yakupoğlu, "Rengârenk Kütahya" kitabında doğduğu evin hemen yukarısında yer alan, çocukluğunda oynadığı Ahırdarı'ndaki harman yerini tuvale aktararak, mahallenin adını nasıl aldığından kısaca bahsetmektedir. Mahalle büyüklerinden öğrendiğine göre; Mahalle, Hükümet Konağının arka tarafında bulunan süvari zaptiyelerinin ahırlarının arka tarafında bulunmasından dolayı, Ahırdarı ismini almıştır³⁹. Yakupoğlu ile 1999 senesinde yapılan görüşmede; mahallenin kışlanın arka kısmında kaldığı için ahırların arkasında anlamında kısaca "Ahırdarı" olarak adlandırıldığını söylemiş, Ahırdarı'ndaki bu çayırlarda daha önceleri kışlada yetiştirilen atların otlatıldığını, sonraları ise halk tarafından harman yeri olarak kullanıldığını anlatmıştır⁴⁰. Ahırdarı çayırları, ilerleyen dönemlerde doğusunda kalan tepelik alana Maltepe Mahallesi'nin kurulmasıyla, günümüzde yerleşim alanlarının arasında kalmış bir yeşil alandır. Ahırdarı'ndaki bu otlaklar, günümüzde Ahmet Yakupoğlu'nun adını taşıyan bir park olarak düzenlenmiştir⁴¹.

Kütahya'daki Çayırların Durumu

Kütahya Kışlası'nda, Çifteler Harası'na bağlı bir şube açılması düşüncesinde önemli olan bir diğer etken, gerekli mera, otlak ve çayırların bulunmasıdır. Hayvan yetiştirilmesi için geniş alanlara ihtiyaç

³⁷ Fatih Önen, Osmanlı Devleti'nde Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Fotoğrafın Tarihsel Kaynak Değeri, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Bursa 2016, s. 85.

³⁸ Gedik, a.g.t., s. 102.

³⁹ Ahmet Yakupoğlu, *Rengârenk Kütahya*, Türkp petrol Vakfı, İstanbul 1991, s. 63.

⁴⁰ Ahmet Yakupoğlu, (D.1920) Sanatçı, Görüşme, 12.11.1999.

⁴¹ Kütahya Belediyesi, Yenilenen Ressam Ahmet Yakupoğlu Parkı Şehrimize Hayırlı Olsun, <https://www.kutahya.bel.tr/haber.asp?id=6900>, Erişim tarihi, 11.08.2023.

duyulmaktadır. Hayvanların beslenmeleri için çayırlardan yeterli miktarda otun elde edilebilmesi, özellikle uzun kış mevsimlerinde hayvanların hayatta kalmaları için büyük değer taşımaktadır. Geniş alanların bulunması, hayvanların eğitim ve terbiye edilebilmeleri için de önemli bir faktördür. Çayırların yakın yerlerde olması, aynı zamanda hayvanların yabani hayvan saldırıları ve hırsızlardan korunarak emniyetlerinin sağlanması açısından da önemlidir.

Kütahya Kışlası civarında oldukça geniş ve sulak çayırların mevcut olması, çok sayıda atın rahatça beslenmesine imkân vermektedir. Kışlayı batı tarafı hariç, üç yandan çevreleyen meraların bulunması, atlar için yeterli hareket alanı sağlamaktadır. Bu durumun sağladığı avantaj hazırlanan fizibilite raporlarına da yansımıştır. Kütahya Kışlası'ndaki Harayı Hümâyûnun "çevresinde verimli çayırların bulunduğu, Haziran ayı başından Ağustos ayı sonuna kadar üç ay müddetle, yalnız çayırdaki otlatmak suretiyle külfetsiz bir şekilde hayvan yetiştirilebilecek imkânlarla sahip olduğu" belirtilmektedir⁴².

Kütahya'da hayvan yetiştirilmeye karar verilmesiyle beraber, atların faydalanacağı çayırlar hakkında incelemeler yapılmış ve bazı sorunların ortaya çıktığı görülmüştür. Kütahya Kışla-i Hümâyûnunda bulunan hayvanlar için daha önceki dönemlerde Tüfekçi, Zaptiye ve Beylik çayırlarının Askeriye'ye tahsis edilmiş olduğu belirtilmektedir. Kışladaki askerlerin hayvanlarıyla birlikte ayrılmasından sonra bu çayırlarda yetişen otlar, Mutasarrıflık tarafından, her sene mezat düzenlenmek suretiyle satılarak, elde edilen gelir hazineye aktarılmaya başlanmıştır⁴³. Araştırma neticesinde, askerlerin hayvanları için ayrılan çayır miktarının, halka yapılan satış ve kiralamalar nedeniyle oldukça azaldığı görülmüştür. Daha önceleri askerlerin hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olan bu çayırların, büyük oranda küçülmesi nedeniyle, kışlada yetiştirilecek hayvanların beslenmesi için yetersiz kalacağı da anlaşılmıştır. Geniş çayırlara yalnız hayvanların beslenmesi için değil, atların dolaştırılması ve terbiye edilmeleri için de ihtiyaç duyulmaktadır⁴⁴.

⁴² BOA, Y. MTV. 39/105/9.

⁴³ BOA, DH. MKT.1743/69/A.

⁴⁴ BOA, DH. MKT. 1535/19.

Yapılan bu tespitten sonra, Tüfekçi, Zaptiye ve Beylik çayırlarının Seraskerlik tarafından Kütahya Kışlası'nda kurulacak Hara-yı Hümâyûnda yetiştirilecek hayvanların faydalanmasına bırakılması hususunda bir talepte bulunulmuştur. Çayırların eskiden olduğu gibi yine kendilerinin tasarrufuna bırakılması, Mutasarrıflık tarafından çayırlara müdahale edilmemesi istenmiştir. Yapılan bu talep kabul edilmekle birlikte, harada hayvanların bulunmadığı senelerde, çayırların otunun hazine adına satılmasına da izin verilmiştir⁴⁵. Bu durum hazinenin yapılan işin sürekliliğini görmezden geldiğini, çayırlara gelir getiren bir mülk olarak baktığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kütahya Mutasarrıflığı tarafından geliri hazineye aktarılmak üzere halka kiralanan çayırların, yeniden Askeriye'ye tahsis edilmeleri mümkün olsa da çayırların bir bölümünün satılmış olduğu ve geri alınamadığı anlaşılmaktadır.

Araştırma neticesinde hala Askeriye'nin elinde olan çayırların durumunun da pek iç açıcı olmadığı anlaşılmıştır. Kışlanın boşalması sonrasında, askerın hayvanları için tahsis edilmiş olan yaklaşık iki bin dönüm çayırılık alanın büyük bölümü halkın işgaline uğramıştır. Daha önce askerın hayvanları için tahsis edilmiş çayırların ise ancak altı yüz dönüm kadarının yararlanılabilecek durumda olduğu görülmüştür. Diğer taraftan Kütahya'da hazineye ait ve hiçbir yere tahsis edilmemiş diğer çayırların da aynı akıbete uğrayarak halkın işgaline uğramaktan kurtulamadığı görülmektedir. Asker için yetiştirilecek hayvan miktarının çoğalması söz konusu olduğunda, daha fazla çayırılık alana ihtiyaç duyulacağı aşikârdır. Bu nedenle, potansiyel olarak Askeriye'nin hayvanları için kullanılması mümkün olacak bu çayırların da işgalden kurtarılarak ihtiyaç halinde kullanılabilir olması gerekmektedir⁴⁶.

Mevcut çayırların durumları hakkında yapılan tespitten sonraki süreçte, çayırların tahsisi ile yeni düzenlemeler yapılması için harekete geçilmiştir. Tüfekçi, Zaptiye ve Beylik çayırları başta olmak üzere, önceden kullanılan çayırların, yeniden Askeriye'ye iade edilmesi için, Seraskerlik ve Kütahya Redif Kumandanlığı tarafından pek çok defa Vilayete müracaatta bulunulmuştur⁴⁷. Vilayetin çayırların durumu ile

⁴⁵ BOA, ML. EEM. 227/64.

⁴⁶ BOA, DH. MKT.1535/19).

⁴⁷ BOA, DH. MKT. 1743/69/A.

ilgili yaptığı açıklamada; çayırların Askeriye ya da Mülkiye'ye ait olmadığı, ancak uzun zamandan beri hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamaları için kışladaki askerlere tahsis edildiği belirtilmektedir. Ancak Kütahya'da asker için hayvan yetiştirilmeye başlanmasıyla, çayırların Hara-yı Hümâyûn için tahsisinin uygun görüldüğü, yine de çayırların bir kısmının halkın kullanımına bırakılması gerektiği şeklinde bir görüş bildirilmiştir⁴⁸.

Çayırların Askeriye'ye tahsisi konusunda yapılan ısrarlı başvurular neticesinde, Hara-yı Hümâyûn'da yetiştirilecek hayvanlar için ayrılan çayırlardaki işgalin önlenmesi için mahalli hükümete emir verildiği görülmektedir⁴⁹. Böylece, daha önceki dönemlerde askerin kullanımı için tahsis edilen çayırların, tamamı olmasa da bir bölümünün, Hara-yı Hümâyûn'da yetiştirilecek hayvanlara yeniden tahsis edilmeleri sağlanmıştır.

Kütahya'da Ordu İçin At Yetiştirilmeye Başlanması

Kütahya Kışlası'nda askerî hizmetlerde kullanılmak üzere askerler tarafından at yetiştirilmesine, Kırım Savaşı'ndan hemen sonra 1856 tarihinde başlanmıştır⁵⁰. Kışlada büyük çaplı olarak yapılması planlanan at yetiştiriciliğine hazırlık yapılması amacıyla genel bir bakım ve onarım yapıldığı görülmektedir. 23 Kasım 1857 tarihinde Seraskerlik makamının gönderdiği tezkire ile Kütahya Kışlası'nda tamire ihtiyaç duyulan bölümler Sadaret'e bildirilmiştir. Yapılacak onarım için padişah tarafından verilen onayın ardından, tamir için gerekli paranın ödenmesi hakkında Maliye Nezareti'ne de talimat verildiği görülmektedir⁵¹.

Kütahya'daki yetiştiricilik faaliyetlerinin Çifteler Çiftliği'nin desteği ve kontrolü altında gerçekleştirildiği, her iki çiftlik arasında sıkı bir irtibat bulunduğu görülmektedir. Kütahya'daki damızlık hayvan ihtiyacı, Çifteler Çiftliği'nden getirilen hayvanlarla karşılanmaktadır. Çiftleşme mevsimi sonrasında ise getirilen atlar, görevli askerler eşliğinde, Çifteler Çiftliği'ne geri götürülmektedir. Aynı şekilde askerî komutlara alıştırmak üzere eğitilecek olan taylor, Kütahya Çiftliği'ne

⁴⁸ BOA, DH. MKT.1743/69/B.

⁴⁹ Gedik, a.g.t, s. 96-97.

⁵⁰ Akıncı, a.g.e.; 305.

⁵¹ BOA, A. MKT. MHM. 120/63/13.

gönderilmekte, eğitimleri tamamlandığında ise Çifteler Çiftliği'ne ya da İstanbul'a gönderilmektedir. Bu gidiş gelişler esnasında zaman zaman bazı asayiş olayları yaşandığı da görülmektedir. 1861 senesinde Kütahya Süvari Zırhlı Birinci Alayı'nda İkinci Binbaşı olarak görev yapan Halil Efendi, at getirmek üzere beraberinde bulunan bir bölük askerle Çifteler Çiftliği'ne gönderilmiştir. Askerler Kütahya'ya dönerken, yanlarında bulunan cins atları çalmak isteyen beş haydut yollarını kesmiş ve aralarında çatışma çıkmıştır. Yaşanan mücadelede, kurşun isabet etmesi neticesinde bir asker şehit olmuş, üç asker de yaralanmıştır. Bu olayda, haydutlardan üçü öldürülmüş, biri yaralanmış, diğeri ise kaçmıştır⁵².

Osmanlı Devleti'nde, Çifteler Çiftliği örnek alınarak yeni askerî çiftliklerin teşkil edilmeye başlanması, Dâr-ı Şurâ-yı Askerî tarafından 1863 senesinde askerî ihtiyacı için yapılan at yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması hakkında alınan karara dayanmaktadır. Kütahya Kışlası'nda ise; bu karardan yedi sene önce askerî amaçlı at yetiştirilmeye başlandığı ve yetiştiricilik faaliyetlerinde belirli bir ilerleme sağlandığı görülmektedir. Bu durumda; kendi arazisi haricinde Çifteler Çiftliği'ne bağlı olarak at yetiştirilmeye başlanan ilk askerî çiftliğin Kütahya Kışlası'nda tesis edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Hara-yı Hümâyûnların Kurulması

Osmanlı Devleti 1877-1878 senelerinde cereyan eden Osmanlı-Rus Harbi'nde ağır bir yenilgiye uğramıştır. Savaşın kaybedilmesinin en önemli nedenlerinden birinin, cephede yeterli sayıda ve kaliteli hayvan bulunmayışı olduğu görülmüştür. Sorunun çözülmesi için askerî ihtiyacı olan hayvanları kendisinin yetiştirmesi yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu amaçla Seraskerliğin idaresinde, özellikle at ve ihtiyaç duyulan diğer hayvanların yetiştirilmesi, cinslerinin ıslah edilmesi ile ilgili çalışmalar yapmak üzere modern haraların oluşturulmasına karar verilmiştir⁵³. Bu alanda atılan ilk adım tarihsel süreçte orduya at ve diğer hayvanları temin eden en önemli kaynak durumunda olan Çifteler Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nun, Haraya dönüştürülmesi olmuştur⁵⁴. Meclis-i Vükela tarafından alınan ve 10 Mayıs 1888 tarihli müzakere tutanağına

⁵² BOA, A. MKT. MVL. 137/77.

⁵³ BOA, Y. MTV. 35/55.

⁵⁴ BOA, İ.DH. 1063/83381.

kaydedilen karar sonrasında Çifteler Çiftliği, resmi olarak Hara-yı Hümâyûn statüsü kazanmıştır⁵⁵. Asker için cins at ırklarına mensup, daha fazla sayıda hayvan yetiştirilebilmesi için yeni haraların tesis edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle kurulacak haraların gerek inşâsı, gerekse kaliteli damızlık ihtiyaçlarının temini ile ilgili tüm çalışmaları yönetmek üzere, “Hara-yı Hümâyûnlar Nezareti” kurulmuştur. Haralar Nazırlığı’na ise Teftiş-i Askerî Komisyonu üyesi ve Heyet-i Daime-i Baytariye başkanı Muzaffer Paşa atanmıştır⁵⁶. Çifteler Çiftliği’nin Hara-yı Hümâyûna dönüştürülmesinden sonra, çiftlikte ziraatla ilgili faaliyetlere devam edilmekle birlikte, hayvan cinslerinin ıslah edilmesi ve kullanım amaçlarına göre tercih edilen cinslerde hayvanların yetiştirilmesine ağırlık verilmiştir⁵⁷.

Yetiştirilecek hayvan miktarının artırılabilmesi için daha fazla yerde hara teşkil edilmesi gerekmektedir. Hara tesisi için ise öncelikle hayvanları kışın soğuktan ve vahşi hayvan saldırılarından koruyacak, ayrıca hırsızlığa karşı da emniyetli yerlerde barınmalarını sağlayacak kapalı mekânların bulunması gereklidir. Yetiştirilecek hayvanlar cins ve durumlarına uygun olarak, aygırlar, kısraklar ve süt tayları için ayrı ayrı olacak şekilde farklı alanlarda tutulmalıdır. Bu nedenle bir harada hayvanların barınma ihtiyacını karşılayacak sayıda, hayvan sayısı ile orantılı büyüklükte tavla ve ahırların bulunması oldukça önemlidir. Bir harada yer alması gereken yapılardan biri de yem ve samanın saklanacağı samanlıklardır. Ayrıca hayvanlar için kullanılan; koşum takımları, semer, boyunduruk, nal ve benzeri birçok malzemenin saklanması için depo alanları da bulunmalıdır⁵⁸.

Hara tesisi için gerekli bu yapıların inşâsı oldukça masraf gerektirmektedir. Bu nedenle hayvan yetiştirilmesi amacıyla bütçeye büyük yük getirecek yeni çiftlik ve haralar kurmak yerine, mevcut çiftliklerin değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Yeni oluşturulacak hara ve çiftlikler için öncelikle fazla kullanılmayan ya da herhangi bir nedenle atıl durumda kalmış yerlerin değerlendirilmesi düşünülmüştür. Yapılan değerlendirmeler sonucu; hara olarak kullanılmasına karar verilen

⁵⁵ BOA, MV. 32/30.

⁵⁶ BOA, Y. MTV. 35/55.

⁵⁷ BOA, Y. MTV. 39/105.

⁵⁸ Gedik, a.g.t, s. 96-97.

mevcut çiftliklerde fiziki şartların iyileştirilmesi, geliştirilmesi ve kapasitelerinin arttırılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Uygun şartlara sahip olduğu tespit edilen çiftlikler ise yapılan düzenlemelerle haraya dönüştürülmüştür. Bu çiftliklere kaliteli damızlık takviyesi yapılarak, yetiştirilecek hayvan miktarının çoğaltılması, daha ucuz ve hızlı bir çözüm olarak görülmüştür⁵⁹.

Kütahya Hara-yı Hümâyûnu

Kütahya Kışlası'nda 1856 tarihinden itibaren devam eden askerî amaçlı yetiştiricilik faaliyetleri, Çifteler Çiftliği'nin hara statüsüne getirilmesiyle şekil değiştirmiştir. Çifteler'in haraya dönüştürülmesi ve ardından Hara-yı Hümâyûnlar Nezaretinin kurulması ile birlikte, Kütahya Çiftliği de bu yapılanmaya uygun olarak şekillenmiştir. Hara teşkili ile ilgili çabaların bir tezahürü olarak, dönemin idari yapısı altında Kütahya'da, Çifteler Harasına bağlı olarak faaliyet gösteren bir Hara-yı Hümâyûn tesis edilmiştir.

Yeni tesis edilecek haraların belirlenmesi için belirli bazı prosedürlere uyulmaktadır. Hara kurulması amacıyla mevcut çiftlik ve askerî yönetimde bulunan kışla vb. yerler hayvan yetiştirilmesine uygunluğu yönünden değerlendirilmektedir. Hara kurulacak yerlerin tespiti amacıyla yapılan bu değerlendirmeler neticesinde, Kütahya'nın öne çıktığı görülmektedir. Kütahya'da bulunan kışla, hayvanların barınma, beslenme ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için uygun şartlara sahiptir. Seraskerlik tarafından bütün bu faktörler değerlendirilmiş ve Kütahya Kışlası'nda bir hara açılmasının son derece uygun olduğu anlaşılmıştır. Kütahya'da hayvan yetiştirmeye uygun yapılara sahip bir kışla ve hayvan beslenmesinde hayati önemi bulunan çayırların mevcudiyeti sayesinde, aslında Kırım Harbi'nden hemen sonra at yetiştirilmeye başlanmıştır. 1856-1888 seneleri arasındaki otuz iki senelik süreçte de Kütahya Kışlası'nda askerî amaçlı hayvan yetiştirilmeye devam edilmiştir. Dolayısıyla bu durum yetiştiricilik faaliyetlerinin desteklenerek geliştirilmesi ve bir hara düzeyine ulaştırılması için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Kütahya'nın hara kurulması için tercih edilmesinin bir başka sebebi de konumu itibarıyla öteden beri askerî amaçlı at yetiştirilen önemli bir merkez olan Çifteler

⁵⁹ Tan, a.g.t., s. 18-20.

Çiftliği'ne yakın olmasıdır. Böylece Kütahya Kışlası'nda yetiştirilecek hayvanlar için Çifteler'den rahatlıkla damızlık hayvan temin edilmesi mümkün olacaktır.

At yetiştiriciliğinde bir diğer önemli konu ise fenni usulleri uygulayabilecek bilgi ve tecrübeye sahip personelin bulunmasıdır. Ancak Osmanlı ordusunda baytar ve at cinslerinin ıslahı ile ilgili eğitime sahip sınırlı sayıda personel mevcuttur. Uzman personel eksikliğinden dolayı hayvan yetiştirilmesi konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Bu nedenle, Kütahya'da at ıslahı ve yetiştiriciliğinde yeterli uzman personel istihdam edilmesi oldukça zordur. Hara olarak yapılandırılan Çifteler ise döneminde at ıslahı ve yetiştiricilikle ilgili çalışmaların yapıldığı ilk ve en önemli haradır. O nedenle, harada at bakımı ve ıslahı konusunda imkânlar nispetinde eğitilmiş personel bulunmaktadır. Bu durum göz önüne alınarak, Kütahya'da yapılacak yetiştiricilik faaliyetleri için Çifteler Harası'nda bulunan uzman personelin bilgi ve tecrübelerinden faydalanılabilecektir. Coğrafi yakınlık nedeniyle, ihtiyaç durumunda gerek personelin, gerekse atların kısa zamanda Kütahya'ya gidip gelmesi mümkündür. Bu şekilde ayrıca personel istihdamına gerek kalmadan, Kütahya'da yapılacak yetiştiricilik faaliyetlerinin, Çifteler'de görevli deneyimli personelin yakın takibi ve kontrolü altında bulunması sağlanacaktır. Benzer durumlar için Osmanlı Devleti'nde personel eksikliğinin geçici görevlendirmelerle takviye edilmesi olağan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁰.

Devletin hayvan yetiştiriciliğinde başarılı olması için Çifteler Çiftliği'nin Avrupa'daki benzerleri gibi modern bir hara haline getirilmesi amaçlanmıştır⁶¹. Çifteler Harası'nın büyüterek geliştirilmesi için haraya bağlı faaliyet gösteren yeni şubeler tesis edilmiştir. Bu şubelerin çoğu haraya ait araziler üzerinde kurulmuş, bu durumun tek istisnası Kütahya Şubesi olmuştur. Haraların tesisi ile ilgili alınan karar sonrasında Kütahya Kışlası; Kütahya Hara-yı Hümayûnu olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla Kütahya'da yeni bir hara tesisinden ziyade, mevcut düzenin hara yapılanmasına uygun bir hale getirilmesi söz konusudur.

⁶⁰ BOA, DH. MKT. 1409/108; BOA, DH. MKT. 1750/21.

⁶¹ BOA, Y. MTV. 33/7.

Kütahya Kışlası'nda bir hara açılmasına karar verilmesiyle birlikte, kışlanın fizikî durumunun değerlendirilmesi, eksikliklerin giderilmesi amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Ayrıca, hayvanların ihtiyaçlarının karşılanması için neler yapılması gerektiği ve mevcut şartların iyileştirilmesi konusunda yapılabileceklerin de tespit edildiği görülmektedir⁶². Yapılan incelemeler sonucunda bazı ufak tefek eksiklikler haricinde büyük bir sorun olmadığı, Kütahya Kışlası'nda hayvan yetiştirilmesi için fiziki şartların gayet uygun olduğu görülmüştür⁶³.

Kütahya Kışlası'nda yetiştirilen hayvanlar I. Ordu'nun hayvan ihtiyacının karşılanmasında kullanılmaktadır⁶⁴. 1843 senesinde yapılan askeri ıslahatlar kapsamında; Osmanlı devletinde I., II., III., IV. ve V. Ordu bölgelerinde alay statüsünde en az dört süvari birliğinin bulundurulmasına karar verilmiştir⁶⁵. Alınan bu kararlara uygun olarak 1850 senesi itibarıyla, Kütahya Redif Kışlası'nda dört süvari alayının mevcut olduğu görülmektedir⁶⁶. Kütahya Kışlası'nda yetiştirilecek hayvanların bakım ve terbiye edilmeleri ile ilgilenmek üzere; kışlada bulunan başta süvari birlikleri olmak üzere, diğer sınıflardaki askerler görevlendirilmiştir. Böylece askerin hizmet için kullanacağı özellikle at olmak üzere katır, öküz ve manda gibi diğer büyükbaş hayvanlar da yine askerler tarafından yetiştirilecektir.

Çifteler Harası müdürleri genellikle; baytar, süvari muallimi ve at ıslahı konusunda yurtdışındaki haralarda ihtisas yapmış, hayvancılık alanında eğitilmiş askerlerden seçilmektedir. Kütahya Harası da Çifteler Harası Müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Kütahya'da yapılan yetiştiricilik faaliyetlerinde, genellikle Çifteler Harası'ndan gönderilen damızlık hayvanlar kullanılmakta, imkânlar ölçüsünde sadece Kütahya Harası'nda kullanılmak üzere damızlık hayvan gönderildiği de olmaktadır⁶⁷. Hayvan çoğaltma ve ıslahı konusunda

⁶² BOA, DH. MKT. 1535/19.

⁶³ BOA, Y. MTV. 39/105/9.

⁶⁴ Tan, a.g.t., s. 244.

⁶⁵ Cahide Bolat, Redif Askeri Teşkilâtı (1834-1876), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000, s. 54-56.

⁶⁶ BOA, İ.DH. 210/12179.

⁶⁷ BOA, DH. MKT. 1535/19.

Çifteler Harası'nda uygulanan yöntemlere uygun olarak hareket edilmektedir⁶⁸.

Çifteler Harası Nazırı Muzaffer Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından, Çifteler Harası'nın gelişimi ve ilerlemesi hakkında 1889 senesinde bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda, Kütahya harası ile ilgili olarak ayrılmış bir bölüm bulunmakta olup, Kütahya Kışlası'ndaki Harayı Hümâyûn'un "70-80 kişilik bir süvari alayını mükemmel bir şekilde barındırabilecek büyüklükte" olduğu belirtilmektedir. Çifteler'den bir süvari bölüğünün daha Kütahya Hara-yı Hümâyûnu'na gönderilmesi durumunda, Haziran ayının başından Ağustos ayı sonuna kadar üç ay müddetle yalnız çayırda otlatmak suretiyle külfetsiz bir şekilde hayvan yetiştirilebileceği belirtilmektedir. Kütahya Kışlası'nın gayet iyi durumda olduğu, biraz daha tamir ve bakımla çok daha fazla süvari atı yerleştirilebileceğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Kütahya'nın ucuz bir şehir olmasından dolayı, askerlerin ve hayvanların ihtiyaçlarının daha az masrafla karşılanabileceğine de vurgu yapılmaktadır. Kışlada bir süvari alayının ikametine izin verildiği takdirde, bunun her geçen gün büyüyen şehrin ticaretine de fayda sağlayacağı belirtilmektedir⁶⁹. Çifteler Harasında 1889 yılında yapılması planlanan ıslah ve üretim faaliyetleri kapsamında, Kütahya Kışlası'nın geliştirilmesi için de bütçeden bir miktar ödenek ayrıldığı görülmektedir⁷⁰.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra padişaha ait emlak-ı hümâyûnlar Maliye Hazinesi'ne devredilmiştir⁷¹. Bu süreçte, Çifteler Harası'nın yönetimi Seraskerlik'ten alınarak Maliye Hazinesi'ne verilmiştir. Ayrıca haranın yönetimiyle birlikte; hayvan, eşya ve diğer tüm malvarlıkları da Maliye Nezareti'ne devredilmiştir. Bu yetki devri hara için son derece olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Haranın Maliye Nezareti'ne devredilmesinin ardından, Çifteler Harası'na ait hayvan, eşya ve arazilerin satılması gündeme gelmiş, haraya ait bir kısım eşya ve hayvan alelacele oldukça ucuz bir fiyatla elden çıkartılmıştır⁷². Çiftliğin

⁶⁸ BOA, MVL. 614/62; BOA, BEO. 4372/327870; BOA, DH. MKT. 1669/96; BOA, İ. DH. 1176/91975.

⁶⁹ BOA, Y. MTV. 39/105/9.

⁷⁰ Tan, a.g.t., s. 131.

⁷¹ BOA, ML. EEM. 718/63-1-2.

⁷² BOA, ML. EEM. 800/33.

Askeriye'den alınması sonrasında Maliye Nezareti, haraların yönetimi ve işletilmesine gereken önemi vermemiş, hara ve hayvanların beslenme ve bakımları için yapılması gereken mecburî harcamaları bile yük olarak görmüştür. Hara yönetimindeki disiplinin bozulması, bazı görevliler tarafından çiftlik mallarının kişisel menfaatler için kullanılması gibi bazı suiistimallerin ortaya çıkmasına da sebebiyet vermiştir⁷³.

Çifteler Harası'nın, ehil olmayan kişilerin aldığı kararlarla kazanç odaklı bir anlayışla yönetilmesi, gelirlerinde büyük bir düşüş yaşanmasına yol açmıştır. Yapılan yanlışlıkların neticesi olarak Kütahya Harası'nın kendi giderlerini karşılayamaz hale geldiği görülmektedir. 1909 senesinde Çifteler Harası'ndan elde edilen gelirin, harada görevli memurların maaş ödemelerine bile kâfi gelmediği, Süvari Remont Alayına gönderilen 32 bin 972,5 kuruşluk ödeneğin, haranın masraflarının karşılanmasında yeterli olmadığı belirtilmektedir. Aynı şekilde bu dönemde Çifteler'e bağlı Kütahya Harası'nın gelirleri de giderlerini karşılayamaz duruma gelmiş, ödenek yetersizliği nedeniyle büyük sıkıntı yaşanmaya başlanmıştır. Kütahya Harası'nda acil yapılması gereken işler için yapılacak masrafların ve zorunlu ihtiyaçların karşılanabilmesi için Eskişehir Mal Müdürlüğü'nden borç para yardımında bulunmasının talep edildiği görülmektedir⁷⁴.

Haraların işletilmesinde ortaya çıkan bu zafiyet sonucu, 1909 senesinde Çifteler Harası'na bağlı Kütahya Şubesi'nin satılması gündeme gelmiştir. Kütahya Harası için satış bedeli olarak 60 bin Osmanlı Lirası değer biçilmiştir. Kütahya Harası'nı satın almak üzere, Seyit Ahmed Bey tarafından bir teklif verildiği görülmektedir. Ancak bu teklif, haranın satış bedelinin yarısı olan 30 bin Osmanlı Lirasının peşin, diğer yarısı olan 30 bin Osmanlı Lirasının ise altı sene sonra ödenmesi şartıyla yapılmıştır. Hüdavendigâr Vilayeti, yapılan bu teklifi Maliye Nezareti'ne iletmekle beraber, hara satışından daha yüksek bir fiyat alınabilmesi için satışın düzenlenecek bir müzayede yoluyla yapılması hususunda görüşünü de bildirmiştir⁷⁵. Maliye Hazine'sine devrinden sonra, harayı satın almak üzere halktan talepler geldiği görülmektedir. Mesela 30 Ağustos 1909 tarihinde Kütahyalı Hocasade Rasih ile

⁷³ BOA, ML. EEM. 759/28.

⁷⁴ BOA, ML. EEM. 762/50.

⁷⁵ BOA, ML. EEM. 755/55.

Zeytunzade Hasan Tahsin adlı kişilerin de harayı satın almak üzere yaptıkları başvurular buna örnek gösterilebilir⁷⁶.

İlerleyen süreçte Kütahya Harası'nın satışının gerçekleşmediği, hala devletin tasarrufunda olduğu görülmektedir. 1915 senesinde, Kütahya Sancağı'nda bayındırlık, maliye, eğitim, ziraat ve sağlık alanlarında yapılan faaliyetlerle ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı yaşadığı zamanlara denk gelmektedir. Raporda ayrıntılı bilgi verilmemekle birlikte, Kütahya merkezinde bir "Zirai Alet ve Edevat Deposu" ile "Damızlık Hayvan ve At Deposu" nun tesis edildiğinden bahsedilmektedir⁷⁷. Böyle bir depo kurulabilmesi için hayvanların barınma ve bakımlarının sağlanabileceği ahır ve yapıların olması gerekmektedir. Bu durum göz önüne alındığında; savaş ortamında masraf edilerek hayvanlar için uygun ahır, tavla vb. alanlar yapılmasının güçlüğü ortadadır. O nedenle büyük bir ihtimalle, sözü edilen damızlık hayvan ve at deposunun, Kütahya Harası'nda açılmış olduğu düşünülmektedir.

Kütahya Hara-yı Hümâyûnu'nda Yetiştirilen Atlar

Osmanlı Devleti Kırım Harbi sonrasında at yetiştiriciliğinde yeni politikalar belirlemiş, Macaristan ve Rusya'dan ithal edilen cins atlarla, yerel at ırkları ıslah edilmeye çalışılmıştır. 1863 yılında ordu için at temin edilmesi görevi Dâr-ı Şurâ-yı Askerî'nin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bundan sonraki süreçte, yeni tesis edilen askerî çiftliklerde, özellikle süvari birlikleri ile topçu bölüklerinde ağır top arabalarının çekilmesi ve diğer ağır yüklerin taşınmasında kullanılacak, güçlü ve iri cüsseli hayvanların yetiştirilmesine önem verilmiştir⁷⁸.

Osmanlı Devleti'nin damızlık olarak kullanılmak üzere satın aldığı atlar içinde ilk sırayı iri yapılı ve gösterişli olduğu kadar da uysal bir yapıya sahip olan yüksek boylu Macar atları almaktadır. Ordunun yük hayvanı ihtiyacının karşılanması için oldukça güçlü ve dayanıklı olmalarından dolayı ağırlıklı olarak Kuzey Avrupa ülkelerindeki dünyaca ünlü cinslerden Macar Nonius, Murakoz ve Haflinger gibi Hungarian Coldblood /soğukkanlı Macar at ırkları ithal edilmiştir. Büyük ve güçlü

⁷⁶ BOA, ML. EEM. 761/13.

⁷⁷ BOA, DH. UMVM. 138/05/06.

⁷⁸ Tan, a.g.t., s. 19.

olan bu at cinslerinin ülkemizde de yetiştirilmesine çalışılmış ve yerli hayvanların ıslah edilmesinde kullanılmıştır⁷⁹. Macaristan'dan ithal edilen damızlık atların büyük bir bölümü, at yetiştirilmesi amacıyla Çifteler Çiftliği'ne gönderilmiştir⁸⁰. Satın alınan Macar ırkı damızlık atlar, Çifteler Çiftliği'nin yanı sıra haranın diğer şubelerine ve özellikle Kütahya Kışlası'ndaki haraya da getirildiği görülmektedir.

Kütahya Kışlası'na 1856 senesinde yabancı ırk hayvanlardan oluşan iki süvari birliğinin yerleştirilmesi ile başlayan at yetiştiriciliği, uzun müddet devam etmiştir. Devlet ithal damızlık hayvanlar almaya devam etmiş ve alınan bu hayvanlardan bir kısmı hayvan yetiştirilmesi amacıyla Kütahya harasına da gönderilmiştir. Çifteler Hara-yı Hümâyûnu'nda uygulanan hayvan yetiştirme usulleri ve idari sistem haranın diğer şubelerinde olduğu gibi Kütahya'da da uygulanmıştır⁸¹. Hara-yı Hümâyûnlarda bulunan hayvan cinsleri ve türleri dönem dönem değişiklik göstermektedir. Askerî ihtiyaçlar göz önüne alınarak, binek ve yük hayvanı olarak kullanabilecek farklı özelliklere sahip hayvanlar yetiştirilmiştir. Yetiştirilen hayvanların bir kısmını yerli ırklar, bir kısmını da yabancı ülkelerden satın alınan farklı ırklara mensup hayvanlar oluşturmaktadır. Çifteler ve bağlı şubelerde Fransız, Macar, Alman, İngiliz ve Arap atlarından çoğaltılan tay ve kısrakların yanında, değişik cinslerin birleşmesiyle elde edilen melez ırklar da bulunmaktadır. Ayrıca yerli ırklar da yok olmaları için yetiştirilmeye devam edilmiştir⁸².

Kütahya Hara-yı Hümâyûnu'nda yetiştirilen atlar içerisinde, en bahse değer olanı, bazı belgelerde "Macar Kısrakları" olarak geçen, ancak genelde "Kadana" olarak olarak adlandırılan çeki atlarıdır. Macaristan menşeli olan ve büyüklüklerinden dolayı bütün dünyada haklı bir üne sahip olan bu atlar, Kütahya Hara-yı Hümâyûnu'nda yetiştirilen at cinslerinin başında gelmektedir. Son derece iri ve güçlü olan bu atlar, topçu bölüklerinde ağır topları taşımak üzere, top arabalarına

⁷⁹ M. Tekin Koçkar, *At İrkları ve Dağılımı*, Eskişehir 2012, s. 41. Ayrıca; Orhan Yılmaz, "Türkiye Zooteknisi Biliminde Bazı Adlandırma ve Çeviri Hataları", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 1(4), 2011, s. 110. (107-112).

⁸⁰ Tolga, Akay, "19. Yüzyılda Macaristan'dan At İthalatı ve Osmanlı Açılığına Etkileri", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/ Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, (Aralık 2021), s. 47, 30-51.

⁸¹ BOA, Y. MTV. 34/68/2.

⁸² BOA, Y. MTV. 34/68.

koşulmaktadır. 1861 senesinde Kütahya'ya yeniden damızlık Macar kısrakları gönderilmiştir. İlerleyen süreçte, Kütahya Harası'nda Macar ırklarına mensup at yetiştirilmesi ile ilgili çabaların sonuç verdiği ve at yetiştirilmesinde başarı sağlandığı görülmektedir. Kütahya Harasında çok sayıda Macar atı yetiştirilerek, ihtiyacı olan askerî birliklere gönderilmiştir⁸³.

Türkçe Kadana olarak da telaffuz edilen Katana kelimesi, Macar dilindeki katona/asker kelimesinden gelmektedir. Macarca; katona/asker ve lo/at kelimelerinin birleşiminden türeyen katonaló asker atı anlamına gelmektedir⁸⁴. Macar at ırklarının içerisinde Katana olarak adlandırılmış bir at cinsi bulunmamaktadır. Yani Kadana zannedildiği gibi bir at cinsinin adı değildir⁸⁵. Bu durumda; Türkler tarafından, cinsi ne olursa olsun Macaristan'a özgü, özellikle süvarilerin kullanımına uygun özelliklere sahip ırklardaki tüm atların, Katana olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Kelimenin belgelerdeki kullanımına bakıldığında; bir at cinsini ifade etmek için değil, değişik cinslere ait olsa da güçlü ve iri yapılı olan atların genel adını ifade ettiği de açıkça anlaşılmaktadır. Cüsseli ve kuvvetli olan bu çeki atlarına, ağır yüklerin ve özellikle top arabalarının taşınmasında oldukça fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

1888 senesi itibarıyla, Çifteler Harası ve bağlı çiftliklerde yetiştirilerek kışlalara gönderilen hayvanların cins ve miktarlarının verildiği bir tabloda; Kütahya Çiftliği'nde yetiştirilen 154 Macar atının askerî kışlalara gönderildiği belirtilmektedir⁸⁶. Çifteler Çiftliği'nin haraya çevrilmesinin ardından Çifteler Harası Nazırı Muzaffer Paşa tarafından oluşturulan bir komisyon tarafından haranın gelişimi ve ilerlemesi ile ilgili bir rapor hazırlanmıştır. 1889 tarihli bu raporda; Çifteler Harası'nda üretilen erkek tayların, dört yaşlarına geldiklerinde iğdiş edilerek Kütahya Kışlası'na

⁸³ BOA, DH. MKT. 1535/19.

⁸⁴ Benderli Gün, Gülen Yılmaz&Kakuk Zsuzsa, Tasnadi Edit, *Török-Magyar Szótár - Türkçe-Macarca Sözlük*, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt, Budapest 2013, s. 33 ve 35)

⁸⁵ Yılmaz, a.g.m., s. 110.

⁸⁶ BOA, Y. MTV. 34/68/2.

gönderildiği, burada bir sene müddetle eğitilen bu tayların, daha sonra İstanbul'a takdim edildikleri belirtilmektedir⁸⁷.

Osmanlı Döneminde Kütahya Kışlası'nda yetiştirilen kadana atları, az sayıda da olsa Türkiye Cumhuriyeti döneminde de varlıklarını korumuştur. Kütahya Kışlası'nda Cumhuriyet'ten sonra da topçu bölükleri bulunmaya devam etmiş, elde kalan kadana atları yine top arabalarının çekilmesi için kullanılmıştır⁸⁸. Bu dönemde Kışlaönü Meydanı'ndan gelip geçenler, kışlanın bahçesinde dolaştırılan, su içmeleri için çeşmelere götürülen kadana atlarını rahatlıkla görebilmektedir. Birçok görgü şahidi tarafından siyah-kahverengi arası renk tonlarına sahip, büyük cüsseli, ağır başlı, uzun tüylü ve heybetli olarak tarif edilen bu atlar, yaşı hatırlamaya müsait olan Kütahyalılar tarafından hâlâ büyük bir hayranlıkla anlatılmaktadır⁸⁹.

Kadana atları, Cumhuriyetin ilanından sonra da Kütahya'da yapılan milli bayram kutlamalarındaki askeri geçit törenlerinde boy göstermeye devam etmiştir. Özellikle Kütahya'nın Kurtuluşu ve 30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından dolayı "şenlik" olarak adlandırılan kutlama törenlerinde muhakkak yer almaktadır. 1930 doğumlu olan anneannem, 30 Ağustos 1940'da Dumlupınar'da yapılacak geçit törenine katılmak üzere, tören alanına götürülen Kadana atlarını gördüğünü söylemektedir. Kütahya'dan getirilen kadanaların, Kütahya - Afyon karayolundan; Altıntaş-Dumlupınar-Çalköy'e doğru yönelen asfalt yola saparak kestirmeden götürüldüğünü, hiç bu kadar büyük at görmemiş olan köylülerin, yolun etrafına dizilerek atları büyük bir hayranlıkla izlediğini anlatmıştır⁹⁰.

Sonuç

Osmanlı ordusunun at ihtiyacı, 1850'li yıllara kadar büyük çoğunlukla yurt toprakları dâhilinde yetiştirilen "yerli" hayvanlardan tedarik edilmiştir. Kırım Harbi sonrasında, müttefiklerin cephede kullanmak üzere getirdikleri hayvanların satın alınmasıyla başlayan süreçte, ordu

⁸⁷ BOA, Y. MTV. 39/105/9).

⁸⁸ Ali Sarıkoyuncu, Kütahya Sosyo-Ekonomik Hayatından 50 Yıl (1945-1995) Zeki Özker'in Anıları, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya 2010, s. 9.

⁸⁹ Gedik, a.g.t, s. 98.

⁹⁰ Şerife Kara, (D.1930) Ev hanımı, Görüşme, 12.02.2019.

için hayvan ithalatına devam edilmiştir. Yerli yetiştiriciden devlet desteğinin kesilmesiyle, ordu için yapılan iyi cins hayvan yetiştiriciliği baltalanmıştır. Bu durum bir müddet sonra orduya nitelikli hayvan temin edilmesinde büyük sıkıntı yaşanmasına neden olmuştur. Yabancı ülkelerden ithal edilen atların damızlık olarak kullanılması suretiyle at yetiştirilerek, soruna çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla satın alınan cins atların bir bölümünün Çifteler Çiftliği'ne gönderildiği ve yetiştirme faaliyetlerine başlandığı görülmektedir. Kütahya'da hayvanların barınma ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için uygun yapılara sahip bir kışla ve hayvanların besleneceği geniş çayırlar bulunmaktadır. Bu avantajları nedeniyle, 1856 senesinde Kırım'dan Çifteler'e getirilen üç süvari bölüğünden ikisi, Kütahya Kışlasına yerleştirilmiştir. Böylece gönderilen bölükteki yabancı atların damızlık olarak kullanılmasıyla, Kütahya'da ilk defa askerî amaçlı hayvan yetiştirilmeye başlanmıştır.

Ancak, sınırlı şekilde yapılan yetiştiricilik faaliyetleri, askere hayvan teminiyle ilgili sıkıntının giderilmesinde yeterli olmamıştır. Bu konuda bir türlü kalıcı bir çözüm sağlanamaması, hayvan yetersizliğini, askerinin en önemli sorunlarından biri haline getirmiştir. Osmanlı devleti 1877-78 Rus Harbinde, cephede yeterli hayvan bulunmaması nedeniyle ağır bir bedel ödemiştir. Orduya nitelikli hayvan temin edilmesinin hayati bir önem taşıdığı acı bir şekilde anlaşılmasıyla; ordu için ihtiyaç duyulan hayvanları askerinin yetiştirmesi yönündeki çalışmalar artırılmıştır. Bu amaçla, Seraskerlik yönetiminde, hayvan yetiştirilmesi ve cinslerinin ıslah edilmesi ile ilgili çalışmalar yapılması amacıyla modern haraların oluşturulmasına karar verilmiştir.

Yeni baştan bir hara kurulması için büyük masraf yapılması uzun zaman ve emek harcanması gerekmektedir. Bu nedenle Çifteler Çiflikât-ı Hümâyûnu haraya dönüştürülmüştür. Osmanlı devletinde modern anlamda tesis edilen ilk hara, Çifteler Hara-yı Hümâyûnu olmuştur. Ordunun hayvan ihtiyacının karşılanması ve haraların geliştirilmesi amacıyla, Çifteler Harası'na bağlı olarak faaliyet gösteren birçok yeni şube tesis edilmiştir. Bu şubeler haraya ait araziler üzerinde yer almaktadır. Hara arazisinde yer almayan tek istisna Kütahya Şubesi'dir. Bu durumun en büyük sebebi; hayvan yetiştirmeye uygun şartlara sahip olan Kütahya Kışlası'nda, 1856 tarihinden itibaren asker için hayvan

yetiştiriliyor olmasıdır. Bir başka deyişle, tam olarak bir hara olarak kabul edilmese de haraların teşkil edilmesine kadar geçen otuz iki senelik süre boyunca, Kütahya Kışlası'nda askerî amaçlı hayvan yetiştirilmeye devam edilmiştir.

Kütahya'nın hara şubelerinden biri olarak tercih edilmesinin bir başka sebebi de konumudur. Kütahya, II. Mahmut döneminden beri asker için at yetiştirilen Çifteler Çiftliği'ne oldukça yakındır. Bu durum, Kütahya'da yetiştirilecek hayvanlar için Çifteler'den damızlık teminini mümkün kılmaktadır. Bütün bu uygun şartları bir arada bulundurması, Kütahya'da yapılan yetiştiricilik faaliyetlerinin desteklenerek geliştirilmesi ve bir hara düzeyine ulaştırılması için büyük bir avantaj sağlamıştır. Çifteler Çiftliği'nin 1888 senesinde hara statüsüne getirilmesiyle beraber, Kütahya Çiftliği de bu yapılmaya uygun olarak, Çifteler Çiftliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren bir hara durumuna gelmiştir. Kütahya harasında özellikle Macar ve Avrupalı soğukkanlı ırklara mensup yük hayvanlarının yetiştirilmesinde büyük başarı sağlanmıştır.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, haraların Maliye Nezareti'ne devredilmesinin ardından haraların kıymeti bilinmeyerek hayvan varlıkları ve eşyaları yok pahasına elden çıkarılmıştır. Yapılan yanlışlar, uzun bir süreçte büyük emek harcanarak teşkil edilen bu kurumlar için önemli bir yıkıma yol açmıştır. Kütahya Harası da bu dönemde diğer haraların yaşadığı akıbeti paylaşarak büyük badireler geçirmiş, faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Tüm bu zorlu süreçlere rağmen Kütahya Harası; Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar askerî çatı altında, hayvan varlığının bir kısmını korumayı başarmış ve bunları yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne aktarmıştır.

Kaynakça

Kaynak Kişiler

KK.1: Yakupoğlu, Ahmet, (D.1920) Ressam, Sanatçı, Görüşme tarihi: 12.11.1999.

KK.2: Kara, Şerife (D.1930) Ev hanımı, Görüşme tarihi: 12.02.2019.

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafi (Sadâret) Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (**MKT.**) (A. MKT. MHM. 120/63/13)

Bâb-ı Âsafi (Sadâret) Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (**A. MKT. MVL.**) (A. MKT. MVL. 137/77)

Bâb-ı Âsafi (Sadâret) Mektubi Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (**A. MKT. NZD.**) (A. MKT. NZD. 426/79)

Bâb-ı Âsafi (Sadâret) Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı (**A. MKT. UM.**) (A.MKT. UM. 132/16)

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (**BEO.**) (BEO. 4372/327870), (BEO. 3991/299251)

Cevdet Askeriye (**C. AS.**) (C. AS. 855/36607/1-2-3-4-5-6-7)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (**DH. MKT.**) (DH. MKT. 1409/108), (DH. MKT. 1535/19);(DH. MKT. 1669/96) (DH. MKT. 1750/21); (DH. MKT.1535/19); (DH. MKT.1743/69/A); (DH. MKT.1743/69/B)

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (**DH. UMVM.**) (DH. UMVM. 138/05/06)

Hatt-ı Hümayun (**HAT**) (HAT, 1620/24)

İrade Dâhiliye (**İ. DH.**) (İ. DH. 1176/919; (İ. DH. 335/21984); (İ. DH. 508/34620); (İ. DH. 92/4600) (İ. DH. 1063/83381); (İ. DH. 210/12179); (İ. DH. 598/41664)

Kamil Kepeci (**KK.**) (KK. d.7472)

Maliye Nezareti Emlâk-i Emîriyye Müdüriyeti (**ML. EEM.**)

(ML. EEM. 227/64); (ML. EEM. 718/63-1-2); (ML. EEM. 755/55); (ML. EEM. 759/28); (ML. EEM. 762/50); (ML. EEM. 800/33)

Meclis-i Vâlâ Evrakı (**MVL.**) (MVL. 614/62)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (**Y. MTV.**) (Y. MTV. 33/7); (Y. MTV. 34/68); (Y. MTV. 34/68/2); (Y. MTV. 35/55); (Y. MTV. 39/105); (Y. MTV. 39/105/9)

Kitap ve Makaleler

Afyoncu, Erhan, “Sipahi”, *DiA*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 256-258.

Akay, Tolga, “19. Yüzyılda Macaristan’dan At İthalatı ve Osmanlı Atçılığına Etkileri”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6/ Prof. Dr. Süleyman Büyükkarcı Özel Sayısı, (Aralık 2021), s. 30-51.

Akay, Tolga, *Osmanlı Ordusunda At (1856-1908)*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.

Akinci, İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, Milenyum yayınları, İstanbul, 2017.

Aksu, Cevat, *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (kuruluşundan 1876 yılına kadar)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Aral, M. Nurettin, *Türkiye’de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931)*, Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1974.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2011.

Beydilli, Kemal, “Paris Antlaşması” *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 169-172.

Bolat, Cahide, *Redif Askeri Teşkilâtı (1834-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Çetin, Mehmet, Recep Kök, “Kırım Savaşı’nda Müttefik Orduların İkmali”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.8, Sayı 39, s. 818(815-837). Erişim adresi: <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/supply-of-the-allied-armies-during-the-crimean-war.pdf>. Erişim: 11.06.2023.

Mehmet, Erkal, “Arşın” , *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 411-413.

Gedik, Emine, *Arşiv Belgelerine Göre Kütahya Redif Taburu ve Redif Kışlası*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2015.

Gün, Benderli, Gülen Yılmaz & Kakuk Zsuzsa, Tasnadi Edit, *Török-Magyar Szótár -Türkçe-Macarca Sözlük*, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt., Budapest 2013.

Koçkar, M. Tekin, *At Irkları ve Dağılımı*, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir 2012.

Köksal, Osman, “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2009) 10 (2), ss. 333-365.

Önen, Fatih, *Osmanlı Devleti’nde Fotoğrafçılığın Gelişimi ve Fotoğrafın Tarihsel Kaynak Değeri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2016.

Özcan, Abdülkadir “Akinci”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 249-250.

Sarıkoçuncu, Ali, *Kütahya Sosyo-Ekonomik Hayatından 50 Yıl (1945-1995) Zeki Özker’in Anıları*, Kütahya Belediyesi Yayınları, Kütahya 2010.

Tan, Seda, *Osmanlı Devleti’nde At Yetiştiriciliği (1848-1918)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Antalya, 2015.

Yakupoglu, Ahmet, *Rengârenk Kütahya*, Türkp petrol Vakfı, İstanbul 1991.

Yılmaz, Orhan ,“Türkiye Zootekni Biliminde Bazı Adlandırma ve Çeviri Hataları”, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 1(4), 2011, ss. 107-112.

İnternet Kaynakları

Kütahya Belediyesi Resmi Sitesi, “Yenilenen Ressam Ahmet Yakupoğlu Parkı Şehrimize Hayırlı Olsun”, <https://www.kutahya.bel.tr/haber.asp?id=6900>, Erişim tarihi, 11.08.2023.

Extented Abstract

During the classical period in the Ottoman state, the horses used in the army service were raised by timar cavalymen. After the abolition of the grooming system, army horses were met through the purchase of domestic animals raised within the territory of the country. Especially after the Tanzimat period, radical changes occurred in the military, administrative and financial system of the state. This situation caused the horses and other beasts of burden, which were needed for the soldiers, to not be supplied with the old methods. The Crimean War was a breaking point in the supply of army horses. The horses used by the Allies at the front were purchased by the Ottoman Empire at affordable prices after the war. In later periods, importing horses from European countries to meet the needs of the army became a permanent practice.

Cutting government support from domestic breeders led to the undermining of animal husbandry in the country and the loss of good horse breeds sought by the army. After a while, this situation led to great difficulties in supplying qualified animals to the army. The animals required for the army began to be met through imports, and mostly foreign breed horses were included in the army units. However, horse imports ceased to be economical in time and became a heavy burden on the budget. In order to get rid of this problem, it has been understood that army horses should be reared with our own means. The fact that there are so many foreign race horses in the army units for the first time provides an opportunity to breed horses by using these horses as breeding stock. With this opportunity, it is seen that the efforts related to breeding horses in military units accelerated.

Foreign breed horses purchased from the Crimea were distributed to a limited number of military units in order to raise livestock for the army. In this context; Three cavalry squadrons were sent to Çifteler Çiftliği, which is an important farm where horses have been raised for the army since the time of II. Mahmud. Sending a large number of horses to the Çifteler Farm at the same time has led to problems regarding the shelter and care of the animals. Because; Two of the cavalry companies brought from Sevastopol to Çifteler were sent to Kütahya Barracks. The placement of two cavalry squadrons with foreign horses in the barracks in 1856 was the beginning of the breeding of animals for military purposes in Kütahya.

The most important reason why Kütahya is preferred for raising animals for soldiers is that it has a barracks with suitable structures for the shelter of animals and meadows that are vital for their feeding.

A decision was taken by Dâr-ı Şurâ-yı Askerî in 1863 on the dissemination of horse breeding for the needs of the soldiers. Based on this decision, new military farms similar to the Çifteler Farm were started to be established. In Kütahya Barracks; Seven years before this decision, after the Crimean War, military horse breeding started and a certain progress was made in breeding activities. In this situation; It is understood that the first military farm, which started to breed horses under the Çifteler Farm, was established in the Kütahya Barracks, apart from its own land.

Military animal breeding in limited farms is insufficient to meet the needs of the army. The inability to supply qualified animals to the army has been a problem that could not be resolved for a long time. The army's lack of animals was an important factor in the loss of the war in the Russian War of 1877-78. The reports prepared in this area revealed the gravity of the situation, and the efforts to raise the animals needed for the army were increased. It was decided to establish modern stud farms under the management of Serasker, in order to carry out studies on animal breeding and breeding.

In addition to spending a long time and effort for the construction of the stud farms, a significant amount of expense is also required. For this reason, instead of establishing new farms and stud stud farms for animal breeding, it was preferred to evaluate the existing farms. First of all, Çifteler Çiftlikât-ı Hümâyûnu, which was one of the most important sources of raising horses for the army in the historical process, was transformed into a Hara. In order to raise more animals for the army, stud farms should be expanded. To this end; Many new branches operating under the Çifteler Stud Farm were established. The branches of Hara are located on its own land. The only exception to this situation was the Kütahya Branch.

There was no hesitation about turning Kütahya into a branch affiliated to Çifteler Stud Farm. During the thirty-two years from 1856 to the establishment of the stud farms, animals for military purposes continued to be raised in the Kütahya Barracks. Success was achieved in the breeding activities carried out in this process. The suitability of the current conditions for raising animals in Kütahya is undisputed. Being close to Çifteler in terms of geographical location also provides great convenience for breeding support and transportation of animals. Therefore, having all these advantages has been effective in supporting and developing the breeding activities in Kütahya and bringing them to a stud farm.

The Ministry of Hara-ı Hümâyunlar was established to deal with all kinds of work and needs related to the stud farms. Muzaffer Pasha, a member of the Inspection Commission and head of the Delegation of Daime-i Baytariye, was

appointed as the Minister of Stud Farms. With the establishment of the Ministry of Hara-yı Hümâyûn, Kütahya Farm was adapted to this structure and continued its activities under the name of Kütahya Hara-yı Hümâyûn. Therefore, rather than establishing a new stud farm in Kütahya, it is in question to adapt the existing order to the stud farm structure by complying with the administrative structure of the period.

After the Crimean War, in order to raise horses for the army, horse breeds were purchased from foreign countries and local horse breeds were tried to be improved. The task of supplying horses for the army; It was given to Dâr-ı Şurâ-yı Askerî in 1863. In the next period, importance was given to raising strong and large animals to be used in the newly established military farms, especially in the cavalry units and artillery divisions, to pull heavy artillery carts and to carry heavy loads. Breeders of different breeds were purchased from Hungary, Russia, Germany, France and England to be raised in stud farms. Also in stud farms; Colts obtained from Arabian horses, native breeds that continue to be bred to prevent extinction, and hybrid breeds obtained by combining different breeds were also bred.

Among the horses purchased by the Ottoman Empire for use as a breeder, the first rank is the large Hungarian horses, which are large and flamboyant as well as docile. Hungarian Coldblood / coldblooded Hungarian horse breeds such as Hungarian Nonius, Murakoz and Haflinger were imported mainly from the world famous breeds in Northern European countries due to their strong and durable nature to meet the army's need for pack animals. These large and strong horse breeds have been tried to be raised in our country and used as breeders for breeding domestic animals.

Among the horses bred in Kütahya Hara-yı Hümâyûnu, these imported Hungarian horses are the most worth mentioning. Originating in Hungary, these horses have a well-deserved reputation all over the world due to their size. Although the Hungarian horses bred in Kütahya Hara-yı Hümâyûnu have different breeds, the common feature of all of them is that they are strong and large. In 1861, breeding Hungarian mares were sent to Kütahya for the second time. In the following process, the efforts to raise Hungarian draft horses in the Kütahya stud farm yielded results, and the horses that were raised successfully were sent to the military units.

These horses, which are referred to as "Hungarian Mares" in some of the documents, are generally called "Kadana". The word "Katana", also pronounced as Turkish Kadana, comes from the Hungarian word katona/soldier. Hungarian; Derived from the combination of the words katona/soldier and lo/at, katonaló means soldier's horse. There is no horse

breed called Katana among Hungarian horse breeds. In other words, Katana is not the name of a horse breed as it is thought. In this situation; It is understood that all horses that are unique to Hungary, especially suitable for the use of cavalry, were called Kadana by the Turks, regardless of their breed. It is clearly understood in the documents that the word is not used to express a breed of horse, but to express the general name of horses that are strong and large, although they belong to different breeds. These large and strong tow horses are very much needed in the army, especially for the transport of artillery carts and heavy loads. The kadanans, which continued their existence in Kütahya during the Republican period, took part in the parades on national holidays with their large size, long feathers, and dignified and majestic states.

Animals were raised in Kütahya Hara-yı Hümayunu to meet the animal needs of the First Army. A report on the development and progress of the stud farm was prepared under the chairmanship of the Çifteler Stud Farm Minister Muzaffer Pasha. This 1889 report also gives some information about the condition of the Kütahya stud farm. According to this; Colts born in Çifteler Farm are trained in Kütahya stud farm before being sent to army units or to Istanbul. When male foals reach the age of four, they are castrated and sent to the Kütahya stud farm. These foals trained here for a year are then presented to Istanbul. In the same report; It is mentioned that Kütahya Stud Farm has the capacity to raise much more cavalry horses. It is stated that since Kütahya is a cheap city, the needs of soldiers and animals can be met with less expense. It is also emphasized that if one more cavalry regiment is allowed to reside in the barracks, it will benefit the trade of the city, which is growing day by day. Within the scope of the breeding and production activities planned to be carried out in Çifteler Stud Farm, some appropriation from the budget for the development of Kütahya Barracks shows that the status of the stud farm is promising.

After the proclamation of the Second Constitutional Monarchy, after the stud farms were handed over to the Ministry of Finance, the value of the stud farms was unknown, and animal assets and belongings were sold at no cost. The mistakes made have caused a significant destruction for these institutions, which were established with great effort over a long period of time. In this period, Kütahya Stud Farm shared the fate of other stud farms and suffered great hardships, and its activities came to a standstill. Despite all these difficult processes, Kütahya Stud Farm; Until the end of the Ottoman Empire, he managed to protect some of the animal existence under the military roof and transferred them to the newly established Republic of Turkey.